

CZÁBOCZKY SZABOLCS

LESZNEK-E VÉGRE IGAZI KÖZÖSSÉGEINK?

Gyurcsík Iván (szerk.): *Gyönyör József-émlékkötet. Lesz-e végre igazi hazánk?* Méry Ratio – Pro Minoritate Alapítvány: Budapest, 2022.

„A csehszlovákiai magyarság eddig mindig józan magatartást tanúsított sorsának legnehezebb időszakaiban is, s legádázabb üldöztetése idején is csak a saját erejére támaszkodott és támaszkodhat ma is. Nincs szüksége atyai jó tanácsokra sem a határainkon túlról, sem azokon belül.” (372.) A személy, akinek az általam recenzeált kötet emléket kíván állítani, e határozott szavakat egy meglehetősen turbulens időszakban fogalmazta meg. Az Új Szó, amely akkor Csehszlovákia Kommunista Pártjának (CSKP) magyar nyelvű napilapjaként funkcionált, 1968. augusztus 2-án közölte a *Lesz-e végre igazi hazánk?* című cikkét, amely az ország föderatív átalakulásának folyamataira kívánt reflektálni. Amellett, hogy Alexander Dubček – első titkárrá választását követően – lazította a nyilvánosság kereteit, s a prágai tavasz idején egy plurálisabb társadalmi berendezkedés jelei mutatkoztak, olyan fajsúlyos kérdések is napirendre kerültek, mint az alkotmány addigi szövege, s annak módosítása. Ennek aktualitását a cseh és a szlovák társadalom eltérő igényei adták: az ország nyugati felében a demokratizálódást kezelték prioritásként, keleten azonban egy bizonyos fokú szlovákiai szuverenitás javára kívánták megosztani a Prágában összpontosuló hatalmat (35.). Gyönyör József e feszültségben, illetve a status quo megbomlásában látott lehetőséget arra, hogy a csehszlovák (szocialista) nemzetállam döntéshozói a nemzeti kisebbségeket is államalkotó szereppel ruházhassák fel.

Ki volt Gyönyör József? Nemhiába „émlékkötet”, hiszen Gyurcsík Iván, a mű szerkesztője is tisztázta, hogy Gyönyör személyét „a közösségi tudat részévé” kívánja tenni, akit egyben a szlovákiai magyarság egyik morális és szakmai „vonatkoztatási pontjának” tart (10–11.). E sorok írója ellentmondást érez a két állítás között: ha valaki „vonatkoztatási pont”, akkor értelemszerűen jelen korunkban ismert illető, akit nem szükséges a „községi tudatba” beemelni. Pályakezdő fiatal kutatóként merem állítani – egyébként minden tisztelettel Gyönyör József munkássága iránt –, hogy személye és művei csupán egy szűk réteg,

s nem az egész „szlovákiai magyarság” számára ismert. A kötet épp ezen kíván változtatni. Nemcsak életének mozzanatait, jogászai és közírói tevékenységét mutatja be, hanem olyan írásokat tartalmaz, amelyek „a felvidéki magyarság alkotmányjogi, nyelvi és oktatási jogi helyzetéről, a közigazgatás és kisebbségi jogok viszonyáról, a kollektív bűnösség elvének megítéléséről, a demográfiai és a gazdasági helyzet alakulásáról, a kisebbségek jogainak nemzetközi védelme terén meglévő lehetőségekről és korlátokról, valamint a jövőbeli jogokra vonatkozó elképzelésekről” értekeznek (11.). Vagyis nem kizárólag Gyönyör Józsefre fókuszálnak, hanem a mai jogi környezetben is előforduló, a kisebbségi jogvédelem terén problémaként felmerülő eseteket is vizsgálat alá vesznek. A tartalomjegyzék arról árulkodik, hogy a szerkesztő – nagyon helyesen – szükségesnek tartotta az előzmények ismertetését, amelyet a Történelmi háttér című alfejezet szerzői végeztek el. Az ezt követő Tanulmányok című részben nyolc írás szerepel, amelyek – az előbbi idézetnek megfelelően – a szlovákiai magyar kisebbséget befolyásoló jogi tényezőkkel, a magyar nemzetiségük létszámának változásával, illetve a közigazgatás és az országos politika regionális vetületeivel foglalkoznak. Mivel a kötet relatív többségét szlovákiai magyar jogászok tanulmányai alkotják, előre kell bocsátanom, hogy nincs jogi képesítem. Történész vagyok, ami magával vonja azt, hogy szemléletemet elkerülhetetlenül befolyásolják a társadalmi minták, az egyénben rögzült hagyományok, illetve – Marc Bloch kifejezésével élve – „az időben mozgó ember”.¹ Ezért a figyelmem legelőször arra az emberre fog irányulni, aki úgy látta, hogy a csehszlovákiai magyarság mindig józan magatartást tanúsított léte során, és sehonnan sem vár „atyai jó tanácsokat”. Pontosabban az érdekel, hogy miért láthatta ezt így, mi alakította ki ebbéli vélekedését. Ennek megfejtésében Gyönyör Józsefnek a kötet végén szereplő rövid életrajza vált segítségemre, amelyet egykori munkatársa, Végh László készített el.

A trianoni békeszerződés aláírása után pár hónappal, 1920. október 25-én született az Ipolyság közelében fekvő Szalatnyán, majd családja pár év múltán a szomszédos Egegen települt le. Ifjúkoráról elég foghíjasan nyilatkozott, viszont annyi bizonyos, hogy a család kiköltözött Franciaországba a gazdasági világválság eszkalálódása idején. Az ipolysági reál gimnázium elvégzése után 1939-ben felvételt nyert az egri érseki jogakadémiára, majd 1943-ban a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetem Jog- és Államtudományi Karára (379–380.). Diákévei a második világháború árnyékában teltek, s ahogyan Gaál Veronika is említi, „nem véletlen, hogy 1968-as írásaiban erősen domináltak az 1945 és 1948 közötti események” (19.). Ahogyan sokakban, úgy benne is mélyre ható traumát okozott a jogfosztottságból származó bizonytalanság, sőt üldöztetés. Elmondása szerint „közel tíz esztendőn át tartózkodási engedéllyel élhetett szülőföldjén és vállalhatott munkát. (...) A negyvenes évek második felében népbíróság elé került egyebek közt azzal vádolva, hogy támogat-
ta Nagy-Magyarország feltámasztását és további csehszlovák területek Magyarországhoz

1 Bloch, Marc: *The Historian's Craft*. Vintage Books: New York, 1953. 27., 41.

csatolását. Később nem került el a letartóztatást sem, ült vizsgálati fogságban, majd éveken át megfigyelés alatt tartották.” (379.) A kommunista hatalomátvételt, illetve a magyar nyelvű közéletiség legalizálását követően a Korponai Járási Hivatal, majd a kerületi nemzeti bizottság alkalmazottjaként dolgozott. Amellett, hogy egészségét megpróbáltatások érték, szabadidejét jogi kutatásainak szentelte, amely során nemcsak a kortárs paragrafusok útvésztojében próbált eligazodni, hanem a „gyökerekhez” is visszanyúlt: az első Csehszlovák Köztársaság jogrendszeréhez, s hogy az európai diplomáciai folyamatok mindezt hogyan befolyásolták.²

Amikor lehetősége nyílt arra, hogy meglátásait megossza a szélesebb nyilvánossággal, 1968-ban e tudással felvértezve ragadott tollat. Gaál Veronika ezt vette vizsgálat alá, s Gyönyör cikkeinek elemzése kapcsán leírta, hogy egyrészt az 1920. évi alkotmánylevél kisebbségeket érintő hatodik fejezetét ismertette összehasonlítási alapként, másrészt a kassai kormányprogram – végzetesnek bizonyuló – VIII. pontjára hívta fel a figyelmet. Már ebből az írásból is kirajzolódik, hogy mi volt Gyönyör József – szinte mindennekefelett álló – célja: a csehszlovák alkotmányban ne csak a cseh és a szlovák nemzetet, hanem a nemzetiségeket is államalkotókként tüntessék fel. A nemzetiségek az egyenrangúság szellemében ugyanolyan kollektív jogokat élvezzenek, s Csehszlovákia ne csupán „két egyenjogú testvérm nemzet, a csehek és a szlovákok egységes állama” legyen (15–34.). Amíg Gaál elsősorban Gyönyör 1968–1969-ben folytatott munkájára fókuszált, Popély Árpád abban segített, hogy azt egy szélesebb kontextusban tudjuk elhelyezni. A szlovákiai magyarok nevében fellépő személyek és szervezetek korabeli cselekedetei nehezen nyernek értelmet, ha nem ismerjük meg a CSKP-ban, Szlovákia Kommunista Pártjában (SZLKP) és a Csehszlovákiai Magyar Dolgozók Kultúregyesületében (Csemadok) lezajló változásokat, illetve az egymásra való kölcsönhatásait (35–55.).

Szarka László kronológiailag ott folytatta, ahol Popély lezárta: az 1968. augusztus 21-i megszállás, majd Gustáv Husák 1969. áprilisi hatalomra kerülése nyomán Gyönyör József és a Csemadok reformereinek (Dobos László, Szabó Rezső, Tolvaj Bertalan) kísérletei kudarcba fulladtak. Az ország föderatív átalakulása bár végbement, a Pozsonyban székelő Szlovák Nemzeti Tanács döntéshozói jogköre továbbra is szűk maradt. Nem beszélve arról, hogy a magyar nyelv-használat, nyilvánosság és iskolaügy egyre kiszolgáltatottabb helyzetbe került. Gyönyör 1969 elején lett a szlovák kormány mellett felállított Nemzetiségi Titkárság munkatársa, és e tisztségében – túlélve az ideológiai tisztogatásokat – párton kívüli kormányhivatalnokként folytatta munkáját (57.). A prágai tavasz vívmányait a husáki

2 Erre vonatkozó ismereteit *A köztársaság fénykora* című írásában összegezte, amely a kötetben is szerepel. Eredeti megjelenés: Gyönyör József: *A köztársaság fénykora*. In: Gyönyör József: *Terhes örökség. A magyar-ság lélekszámának és sorsának alakulása Csehszlovákiában*, Madách-Posonium: Pozsony/Bratislava, 1994. 7–29.

normalizáció szinte teljesen beszántotta, s a közéleti homogenizáció a magyar intézmény-rendszert sem kerülte el. A nemzetiségek hivatalos érintkezésben való nyelvhasználatára, illetve a szlovák nyelv oktatásának fokozására tett kezdeményezéseket a szlovákiai magyar értelmiségi elit – Gyönyör Józsefhez hasonlóan – asszimilációs törekvésként értelmezte. Az oktatásügyi modernizáció is ehhez társult, hiszen a magyar tannyelvű kisiskolák létét fenyegették. Azonban Csehszlovákia állami képviselői 1975. augusztus 1-jén egy olyan okmány kötelezettségeinek teljesítését vállalták magukra, amely alkalmas lehetőséget nyújtott a husáki rendszer diszkreditálására a nemzetközi közvélemény előtt. Ez volt a Helsinki záróokmány, amely a biztonságpolitikai és környezetvédelmi kérdések mellett az emberi jogok érvényesülésének is nagy figyelmet szentelt. Ez tette lehetővé, hogy a polgári szabadságjogokért (szólásszabadság, többpártrendszer, gyülekezési jog stb.) síkra szálló, illegalitásban működő ellenzéki csoportok (pl. Charta 77) mellett az etnikai-nyelvi kisebbségek nyelvhasználati és az önazonosság kinyilatkoztatásához való jogait emberi jogokként interpretálják. Ezt a hosszabb történeti ismertetést, amelyet Szarka velős írása nyomán készítettem el, azért tartom szükségesnek, mivel erre az emberi jogi kontextusra alapozta tevékenységét az 1978-ban létrejött Csehszlovákiai Magyar Kisebbség Jogvédő Bizottsága is. A Duray Miklós által vezetett ellenzéki hálózat olyan dokumentumokat juttatott külföldre, amelyek adatokkal támasztották alá a csehszlovák kormány emberi (kisebbségi) jogokat figyelmen kívül hagyó intézkedéseit. Ezt nemcsak azért tartom fontosnak kiemelni, mert a Jogvédő Bizottság irataiban foglaltak kísértetiesen egybeestek Gyönyör állításaival (65–67.), hanem azért is, mert a „Helsinki-hatás” a rendszerváltással és a Szovjetunió bukásával még erősebb legitimitásra tett szert. Legalábbis úgy tűnt...

A nemzetiségek államalkotó szereppel való felruházása, illetve az emberi jogok érvényesítése lényegesen különbözik, hiszen a kisebbségi jogérvényesítés (egyik) gordiuszi csomója, a kollektív és az egyéni jogok összeegyeztetéséből adódó feszültség is felmerül. Halász Iván hiánypótló tanulmánya, amelyet valószínűleg Gyönyör József is megirigylet volna, ezt a kérdést is érintette, amelyben a nemzetiségekkel/nemzeti kisebbségekkel kapcsolatos kérdések alkotmányjogi szabályozásainak változásait összegezte. A (cseh)szlovákiai etnikai-nyelvi kisebbségek múltjával és jelenével foglalkozó kutató számára egy kiváló segédletet jelent, amely olvasmányosan magyarázza el, hogy a csehszlovák, majd cseh és szlovák jogalkotást mi, hogyan és miért befolyásolta (75–106.). A Tanulmányok című alfejezet írásai bár mind egy-egy külön témát járnak körül, azonban Halász írása mellett a jogi folyamatokkal kapcsolatos „kosárba” sorolom Fiala-Butora János, Horony Ákos és Tárnok Balázs szövegeit is. Az elsővel kezdem. Fiala-Butora méltán tekinthető a Gyönyör József nevéhez fűződő örökség folytatójának, hiszen élenken foglalkoztatja a kassai kormányprogram és a Beneš-dekrétumok mába nyúló hatása. Kellő éleslátással mutatott rá, hogy a dekrétumok – az időtartam általi determináltságuk révén – holt jogot képeznek, azonban „ha a jogfosztást

soha nem ismerték el jogfosztásként, és azért nem nyújtottak kárpótlást, következményeiben máig tartó joghatása van a dekrétumoknak” (176.). Amellett, hogy a vagyon- és földelkobzás konkrét példáit részletekbe menően ismertette, szóvá tette azt is, amit Gyönyör is mindvégig kifogásolt: az államalkotó nemzet és az államalkotónak nem számító kisebbségek aszimmetrikus viszonyát, amely mélyen berögződött a társadalomba (190.).

Horony Ákos az alá-fölé rendeltség beágyazottságát a nyelvhasználati jogokon keresztül mutatta be első írásában, amely – e sorok írójának véleménye szerint – elvétele általánosító, a személyes tapasztalatra hagyatkozó kijelentéseket tartalmaz mind a magukat magyarnak, mind a magukat szlováknak valló személyek magyar nyelv-használathoz való hozzáállásáról. E kérdésben újabb szociológiai vizsgálatokra lenne szükség, mivel úgy gondolom, regionálisan és társadalmilag specifikus, hogy milyen érzelmeket generál az államnyelvtől eltérő nyelv használata a nyilvánosságban. Túlzónak érzem, hogy a kisebbségi jogoknak „ellenséges társadalmi környezetben” (140.) kell érvényesülniük. Természetesen az „ellenséges” szóba is sok mindent beleláthatunk, viszont a Vladimír Mečiar nevével fémjelzett korszakkal összehasonlítva, amikor a szlovákiai magyarság a kormány politikai kommunikációjának céltáblájává vált, más időket élünk. Annak ellenére is másokat, hogy Robert Fico jelenlegi kormányának kulturális minisztere kilátásba helyezte a nyelvtörvény szigorítását. Nota bene: más, nem jobb! A szlovák nyelv és a kisebbségek nyelveinek aszimmetrikus viszonya evidens, azonban ez nem eredményez automatikusan ellenségességet. Hamarabb kényszerhelyzetet, illetve alkalmazkodásra való hajlandóságot okoz kisebbségi szempontból. Az asszimiláció és akkulturáció is számos árnyalattal bír, a társadalomban való elismertségtől az anyagi jólét elérésén túl a családi kompromisszumokig több tényező befolyásolhatja. Egyébként az utóbbihoz kapcsolódik Gyurgyík László rendkívül adatgazdag tanulmánya a egyes házasságok alakulásáról, miszerint az azonos nemzetiségű házastársakétól eltérő szocializációs folyamatok zajlanak (221–240.). Arról nem is beszélve, hogy egyelőre nem tudjuk, a szlovák nemzetépítés és a nacionalizmus „újratermelődése” még mit tartogat.

Horony ettől függetlenül elismerésre méltóan összegezte a Szlovák Köztársaság nyelvhasználattal kapcsolatos jogi kereteit, az alfejezet végén pedig egy nagyobb lélegzetvételi, összetettebb szöveg olvasható tőle. A *Jövőnk jogi keretei* címet viselő – műfaját tekintve inkább esszének tekinthető – írás a szlovák és a magyar történetírásban előforduló fogalmak tartalmainak ismertetésével kezdődik, amelyek a két ország történelemoktatását is mélyen meghatározták. A fogalmi tisztázás, illetve a történelmi áttekintés mellett dicséretre méltó az is, hogy a magyarellenesség mint a szlovák nemzetépítés egyik elemének magyarázatára is kitért: „A magyarellenesség gyökere ugyanis bizonyos fokú »nemzeti« érdekeltségből táplálkozik, mely a szlovák társadalom különböző rétegeit eltérő mértékben áthatja. (...) Egyrészt a rövid múltú állam területi integritásának erősítéséhez szükségesek, az államhatárok »igazságosságát«, »jogosságát« bizonyítják, másrészt a magyarok ellen elkövetett

múltbéli retorziók és sérelmek morális igazolásaként is szolgálnak.” (278–279.) Az előbbi állítást kiemelten fontosnak tartom, amelyet a szuverenitás „magától nem értetődőségének” nevezek. Annak ellenére, hogy a szlovák társadalom több mint három évtizede egy olyan országban él, amelynek kizárólag a szlovák nemzet az államalkotó eleme, a saját állammal való rendelkezés természetes érzete továbbra sem alakult ki. Ennek hiánya olyan reflexeket generál, amelyek az ország szuverenitásának megőrzésére, vélt vagy valós veszélyek elhárítására törekednek. E reflexek azonban nem kell, hogy szükségszerűen a legnépesebb nemzeti kisebbség tagjaival szemben irányuljanak. Horonytól nem lehet elvitatni, hogy írása elmélkedésre sarkall, viszont úgy gondolom, a nemzeti szempontból meghatározott narratíván túl nem tudott alternatív megközelítéseket alkalmazni a „nagy probléma” megragadásához.

Mielőtt rátérnénk Tárnok Balázs tanulmányára, vegyük szemügyre a regionális és a demográfiai szempontok „kosarában” szereplő műveket. Bukovszky László tanulmánya körültekintően érzékeltette, hogy a közigazgatási egységek milyen fajsúlyos szerepet töltenek be a kisebbségi társadalmak életében, s azokon belül a helyi közösségek mindennapjaiban. A történelmi összegzés, illetve az alkotmányi szabályozások mellett kitért a gyakorlattal kapcsolatos hiányosságokra is, például a kisebbségi nyelven feltüntetett helységnevtáblák esetére. E sorok írója nem csinál titkot abból, hogy a szöveg végén szereplő állítással egyetért, miszerint „ha a szlovákiai magyar politikai elit tényleg felelősséget érez e félmillió népcsoportért, akkor a közigazgatási feladatokra épülő kisebbségi jogok érvényesítésében gyökeres szemléletváltásra van szükség. A sérelmi politizálás hátrahagyása az egyetlen kiút, és saját ügyeinknek a helyben való megoldása települési és megyei önkormányzati szinten.” (134.) Bár távol áll tőlem, hogy az emlékkötetben szereplő írások olvasási sorrendjét meghatározzam, a Bukovszky által leírtakat Lelkes Gábor tanulmányával vetném egybe, aki Szlovákia déli és keleti régióit érintő gazdasági diszkrimináció jelenségeit elemezte. Azért is tartom indokoltnak, mert a szöveg arra is felhívja a figyelmet, hogy az aktuális közigazgatási határok mennyire nem fedik le a természeti és történelmi tényező által kialakított tájegységeket (254.). Az ország aszinkron fejlesztéseinek és szociális egyenlőtlenségeinek bemutatása mellett „kitörési pontokat” is felsorol: a magyarlakta területek adottságai mentén hogyan, milyen gazdasági területek által növelhető a régiókban élők életszínvonala.

Tárnok tanulmánya révén újból reflektálhatunk a „Helsinki-hatásra”. A fiatal jogász a kisebbségi jogok és érdekek nemzetközi térben való érvényesítése kapcsán abból indult ki, hogy Magyarország és Szlovákia bilaterális kapcsolatai sem garanciák arra, hogy megelőzzük pl. a nyelvtörvény vagy a Beneš-dekrétumok alapján elkövetett diszkriminatív intézkedéseket. Meglátása szerint épp ezért szükséges – a Jogvédő Bizottság tevékenységéhez hasonlóan – externalizálni a kisebbségi követeléseket, úm. „láthatóvá tenni” a problémákat a nemzetközi szervezetek számára (196.). Egyszerűen, de mégis nagyszerűen összegzi az emberi jogi kontextus és a kisebbségi jogvédelem összefonódását: „Ma a nemzetközi térben

a kisebbségi jogokra jellemzően az egyetemes emberi jogok részeként tekintünk. A kisebbségvédelem ebben a megközelítésben tehát az emberi jogok védelmének részét képezi, de ahhoz képest többletet jelent, hiszen individuális része mellett van egy közösségi része is: míg a kisebbségvédelem egyéni része az adott kisebbséghez tartozó személy védelmét szolgálja, amelynek célja a többség tagjaival egyenlő bánásmód biztosítása (ezzel összhangban van az egyéni emberi jogi megközelítéssel), a közösségi része a csoport védelmére, a csoport sajátosságainak fenntartására irányul.” (198.) Kellően érzékeli az egyéni és a kollektív jogok összeegyeztethetőségének feszültségét, majd a nemzetközi térben rejlő lehetőségek részletes ismertetésére tér rá. Bemutatja az ENSZ, az Európa Tanács és az EBESZ hatáskörét, illetve azok hiányosságait, az EU-val és a bilaterális kapcsolatokkal (Magyarország, Egyesült Államok) egy külön alfejezetben foglalkozik. Tárnok gyakran hivatkozik Szalayné Sándor Erzsébet munkáira, aki egyben az emlékkötet utószójának szerzője is. Az epilógus az összegzés és a szintetizálás helye, amelyet a jogi szakértő kiválóan végzett el, s a tartalma is magáért beszél: „A kisebbség, ha rendelkezne is nemzetközi jogalanyisággal, önálló államiság hiányában cselekvőképtelen. Ezért logikus a következtetés: napjainkban a hatékony kisebbségvédelemhez a nemzetközi jog és a nemzeti jog ötvöztetésére van szükség. (...) Mert optimális körülmények között a nemzetközi politikai légkör a nemzeti jogra és az öncélúan értelmezett szuverenitásra való hivatkozást fölöslegessé teszi és nem is fogadja el. A kisebbségeknek nyújtott védelem kérdésében ezért – hasonlóan az emberi jogok védelméhez – ésszerű a nemzetközi jog kontrollszerepét elfogadni.” (388.)

E sorok írója is rezonál e szavakkal, azonban egy idealisztikus állapotnak tartja. Amennyiben Magyarország valóban „anyaország”, vagyis felelősséget vállal a Kárpát-medencében élő magyar egyének védelméért, önazonosságuk megőrzéséért, úgy – Tárnok és Szalayné gondolatmenetét folytatva – minél inkább arra törekedne, hogy eredményes tárgyalásokat folytasson azokkal a nemzetközi szervezetekkel, amelyekhez mind Magyarországnak, mind a szomszédos államnak köze van. Ezzel szemben a magyar kormány magyarságpolitikája és külpolitikai irányvonala szemmel láthatóan nem korrelál, illetve az utóbbi jóval nagyobb elsőbbséget élvez. Nem hiába, hiszen Bába Iván helyesen mutatott rá, hogy a magyar külpolitikai kommunikáció belpolitikai célokat szolgál. A kormány több mint egy évtizede az euroatlanti integrációval szembeni (túlzottan) nagy elvárásokból fakadó csalódottságérzet kompenzálására, sőt fokozására törekszik. Ez a helyben maradásukat bár elősegíti azon az alapon, hogy a választó azt hallja, amit szeretne, viszont az EU-val ápoltságok mélypontra jutása azt a kormányt, amely állítólag „nemzeti” és „konzervatív”, képtelenné teszi arra, hogy a külhoni magyar társadalmak jogvédelméért kiálljon. „Vissza kellene tehát térnie a magyar kormánynak a »méretarányos külpolitikához«. Magyarország fent felsorolt méretadatait, vagyis a nemzetközi térben mutatott súlyát figyelembe véve – és folyamatosan szem előtt tartva – a szövetségesekkel szemben tanúsított

konfrontatív pozícióból vissza kellene térnünk a kooperatív pozícióba, a »kicsi bajkeverő« szerepéből az »együttműködő partner, megbízható szövetséges« szerepébe. Csak ez nyújthat bármiféle távlatot a magyar érdekek érvényesítésének a közeli és távolabbi jövőben.”³

A kompenzálás jelensége, illetve a fokozással szembeni nyitottság – meglátásom szerint – eleve válságtünet, mivel a magyarországi médiumok fogyasztása révén „az öncélúan értelmezett szuverenitásra való hivatkozás” magyar kormányzati interpretációja számos külhoni magyar háztartásba eljutott. A szlovák–magyar viszonylatokban ez olyan paradox jelenséghez vezetett, hogy egyrészt ún. „szegregációt” idéz elő számos egyénben. Bárdi Nándor egy vele készült interjú során ezt találóan úgy fogalmazta meg, hogy a szlovákiai magyar társadalom „szlovákiai magyarokra” és „felvidéki magyarokra” oszlott.⁴ Amíg az előbbiek – nemzeti identitásukat vállalva – hajlandóak alkalmazkodni, integrálódni a többségi társadalomba, addig az utóbbiak azzal alig alakítanak ki kapcsolatot, s nyelvi akadályok vagy más okok miatt kizárólag saját kisebbségi társadalmukhoz fordulnak. Másrészt a „felvidéki magyarok” körében jóval nagyobb a befogadókészség a magyar kormányzati tartalmakkal szemben, amelyek – retorikájukat és mondandójukat illetően – nem idegenek a Fico-kormány „szuverenista” magatartásától.⁵ A nacionalizmus „újratermelődése” alatt épp ezt értem: a magyarországi és a szlovákiai politikai elitek nemzetépítési mechanizmusai fokozatosan átalakulnak, mivel ezek szerint a nyelvhasználat és a személyes identitás, hovatartozás kinyilvánítása már nem teszi magától értetődővé a „nemzethez” való tartozást. A nyelvi és kulturális lojalitást valami más váltja fel, s ezzel – ellentmondásosan – a „felvidéki magyarok” válnak még integráltabbá, mivel magukévá teszik nemcsak a magyar, hanem a szlovák szuverenista retorikát is. Mindez azonban épp azt kérdőjelezi meg, amelyért Gyönyör József egész életében küzdött. Kollektív jogokkal kizárólag kollektívát, csoportot ruházhatunk fel, amely csoportként is lép fel, s igényt formál e jogokra. Kollektíva-e egyáltalán a szlovákiai magyarság? Közösség-e ez a kisebbségi társadalom?

Szalayné szerint „Gyönyör József élete és munkássága arra tanítja az olvasót, hogy a személyes elkötelezettség mellett kitartó és körültekintő munkára vállalkozik az, aki akár nemzeti, akár nemzetközi szintén érdemben kíván tenni a nemzeti kisebbségek védelme érdekében” (389.). Valószínűleg valami ahhoz hasonlót érzett, amit Márai Sándor fogalmazott meg *Az író és a nemzetnevelés* című írásában: „Mikor egy nemzet veszélyben él, az író

3 Bába Iván: *Méretarányos külpolitika*. Országút, 2024. 9. 18. Letöltés helye: <https://orszagut.com/kozelet/europai-unio-nato-ukrajna-lengyelorszag-meretaranyos-kulpolitika-6770/>; letöltés ideje: 2025. 11. 10.

4 Szalay Zoltán: *Bárdi Nándor történész: A kisebbségi elitek a Fidesz identitáspolitikájának a foglyai*. Napunk, 2024. 8. 12. Letöltés helye: <https://napunk.dennikn.sk/hu/4138546/bardi-nandor-tortenesz-a-kisebbségi-elitek-a-fidesz-identitaspolitikajanak-a-foglyai/>; letöltés ideje: 2025. 11. 10.

5 Fico: Nem változtatok a retorikámon, a szuverenitás hasznunkra válik. *Új Szó*, 2024. 3. 7., Letöltés helye: <https://ujso.com/kozelet/fico-nem-valtoztatok-a-retorikamon-a-szuverenitas-hasznunkra-valik>; letöltés ideje: 2025. 11. 10.

kénytelen magatartással és cselekedettel vállalni e közös veszélynek személyét és szerepét illető hányadát. Természetesen mindig műfaján belül, az írói feladat eszközeivel siet leghatékonyabban nemzete segítségére: iparkodik erősíteni nemzete hivatástudatát, iparkodik, amennyire ezt a pillanat lehetőségei engedik, felébreszteni a nemzetet egy veszedelmes, a történelem tanúsága szerint sohasem indokolt biztonságérzet lelkiállapotából, s ugyanakkor iparkodik megérteni és megértetni önmagával és másokkal az idő nagy áldozatainak értelmét.”⁶ Nem ismertem személyesen Gyönyör Józsefet, írásaiból viszont arra következtetek, hogy elköteleződését mélyen meghatározták saját megpróbáltatásai, kiemelten az 1945–1948 közötti tapasztalatok. Mindez abból a jogos érzetből táplálkozott, hogy nem érdemelte meg sem ő, sem a hozzá hasonló magyarok azt, amit át kellett élniük a második világháború után. Munkabírását az motiválta, hogy többé soha ne kerüljön sor ehhez hasonló erőszakos, megszegyenítő cselekedetekre, mindenáron meg kell előzni még a lehetőség kialakulását is. Traumáját – vélhetően – minden csehszlovákiai magyar traumájaként értelmezte, s többek között ezért is érezhette azt 1968 tavaszán, hogy közössége nevében kell felszólalnia.

Gyönyör példája nem áll távol a népszolgálat eszméjének Horváth Ágnes-féle interpretációjától, miszerint az „a népet elvonatkoztatja egyetlen éltető lényegétől, a valóságtól, a szolgálatot pedig öncélúvá teszi ahelyett, hogy a kapcsolatok összetartó kölcsönösségébe helyezné”.⁷ Vagyis elhitte, hogy a csehszlovákiai magyarság olyan közösség, amely a polkjárások ellenére „józan magatartást” tanúsít, s egy testként képes nyilatkozni igényeiről, követeléseiről. Nem véletlenül kerültem eddig a „közösség” szó használatát, mivel úgy gondolom, hogy kb. félmillió ember, akik ugyanazt a nyelvet beszélik, ugyanúgy a magyar nemzethez tartozónak érzik magukat, még nem jelenti azt, hogy közösséggé válhatnak, hiszen „a valóság semmi más egyebet és egyben mindent jelent, ami valódi baráti kapcsolatot, függőséget jelent a közösségtől a társadalomban. Egymás iránti jóindulat és bizalom teremt politikát és államot, művészetet és vallást, de ezt nem készen kapjuk – mindenkinek meg kell tanulnia a mással való törődést, ennek pedig az önmagával való megbékélés a kiindulópontja.”⁸ A külhoni magyar társadalmak esetében az antropológiai és szociálpszichológiai vizsgálatok sajnos kevésbé bírnak mérvadó szereppel a szociológiai, történettudományi, demográfiai, etnológiai, jogi stb. kutatások mellett. Az emlékkötet utószavában Szalayné tökéletesen rámutatott arra, hogy a jog sem kőbe vésset, mivel „a kisebbségvédelem az értékek és elvek egyensúlyán alapul, politikai értelemben pedig az érdekelt felek eltérő érdekeinek

6 Márai Sándor: Az író és a nemzetnevelés. In: Márai Sándor: *Ihlet és nemzedék*. Helikon: Budapest, 2023. 74.

7 Horváth Ágnes: A Népszolgálat, a Szolgálat és a Nép között. In: Bárdi Nándor – Filep Tamás Gusztáv – Lőrincz D. József: *Népszolgálat. A közösségi elkötelezettség alakváltozatai a magyar kisebbségek történetében*. Kalligram: Pozsony, 2015. 268.

8 Uo.

egyensúlyát jelenti” (389.). A szlovák és a magyar kormány nemzetépítési mechanizmusainak harapófogójában kérdéses, hogy kialakulhat-e egy olyan fél, amit nevezzünk most „szlovákiai magyarságnak”, amelynek elitje képes saját belső közösségeinek közös ügyeket teremteni. Vagyis mind az államalkotó szereppel való felruházás, mind az emberi jogi kontextus legitimitása elvész, ha ez a fél a „szuverenitást” fontosabbnak érzi. Jogot nem lehet ott érvényesíteni, ahol arra nincs igény. Az igényt pedig az egyének közös értékrendje idézi elő. Lőrincz D. József egyik tanulmányában az erdélyi népszolgálat gondolatvilágát elemezte, s Imre Lajos műveiből kiindulva állapította meg, hogy „a magyar nemzet nagyságát, a magyar nép igazi jólétét pedig nem a »szabadság« homályos gyógyszere, nem a »jogok«, nem a »föld« biztosítják, hanem az önzetlen munka és az erkölcsi felemelkedés”.⁹ A népszolgálatissággal azonosulók „azt gondolják, hogy egy igazi közösség elsősorban etikai közösség, amely felismeri és vállalja kötelességét. Egy ilyen közösséget pedig pártpolitikával nem lehet sem létrehozni, sem fenntartani. Ugyancsak ez az oka annak, hogy számukra a kisebbségi közösséget érintő legfontosabb problémák nem emberjogiak. Nem az a legfontosabb feladat, hogy a világba kiáltuk »fájdalmainkat« és sértődéseinket.”¹⁰ Eltekintve attól, hogy az önzetlen munka és az erkölcsi felemelkedés alatt mindenki azt ért, amit szeretne, viszont a valódi közösségek megghasadása, a víziónélküliség és a bizonytalanság, a fogalmak képlékenysége és az értékek devalválódása, illetve a kompenzálásra való nyitottság felveti a kérdést, hogy lesznek-e végre igazi közösségeink?

A Gyönyör József- emlékkötetet egy kiváló segédkönyvnek tartom azok számára, akik a (cseh)szlovákiai magyar kisebbségi társadalom történetében, jogorvoslási lehetőségeiben szeretnének elmélyülni. Szeretnék hinni abban, hogy ki fogja állni az idő próbáját.

9 Lőrincz D. József: Népszolgálat. In: Bárdi Nándor – Filep Tamás Gusztáv – Lőrincz D. József: *Népszolgálat. A közösségi elkötelezettség alakváltozatai a magyar kisebbségek történetében*, Kalligram: Pozsony, 2015. 301.

10 Uo. 308.